

[B) AZ IDEOLÓGIA IGAZI ALAPJA]

Érintkezés és termelőerő

Különböző nemzetek egymásközötti kapcsolatai attól függenek, mennyire fejlesztette ki mindegyikük termelőerőit, a munkamegosztást és a belső érintkezést. Ezt a tételt általánosan elismerik. De nemcsak egy nemzet viszonya a többihez, hanem e nemzet egész belső tagozódása maga is a termelésének, valamint belső és külső érintkezésének fejlettségi fokától függ. Hogy egy nemzet termelőerői mennyire fejlettek, azt legszembetűnőbben az mutatja, milyen fókig fejlődött ki benne a munka megosztása. Minden új termelőerő, ha nem csupán a már eddig ismert termelőerők tisztán mennyiségi kiterjesztése (például földterületek művelés alá vétele), a munkamegosztás újabb kifejlődésével jár együtt.

Az egy nemzetben belüli munkamegosztás először az ipari és kereskedelmi munkának a mezőgazdasági munkától való különválását és ezzel a város és falu különválását, érdekellentétét eredményezi. További fejlődése a kereskedelmi munkának az ipari munkától való elválasztásához vezet. Ugyanekkor e különböző ágakon belüli munkamegosztás folytán a meghatározott munkáknál együttműködő egyének között ismét újabb alosztályok keletkeznek. Ezeknek az egyes alosztályoknak egymáshoz való helyzetét a mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi munka üzemi módja szabja meg (patriarchalizmus, rabszolgaság, rendek, osztályok). Ugyanezek a viszonyok mutatkoznak fejlettebb érintkezés mellett különböző nemzetek egymásközötti kapcsolataiban.

A munkamegosztás különböző fejlődési fokai ugyanennyi különböző tulajdonformát jelentenek, vagyis a munkamegosztás mindenkorai fejlettségi foka meghatározza az egyének egymáshoz

való viszonyát is a munka anyagához, eszközéhez és termékéhez való vonatkozásukban.

A tulajdon első formája a törzsi tulajdon. Ez a termelés fejletlen fokának felel meg, amikor egy nép vadászatból és halászatból, állattenyésztésből, vagy legfeljebb földművelésből él. Az utóbbi esetben megműveletlen földek nagy tömegét tételezi fel. A munkamegosztás e fokon még nagyon kevéssé fejlett és a családban meglevő ösztönös munkamegosztás további kiszélesítésére szorítkozik. A társadalmi tagozódás ennek következtében a család kiterjesztésére szorítkozik: patriarchális törzsfők, alattuk a törzs tagjai, végül rabszolgák. A családban lappangó rabszolgaság csak lassan fejlődik ki a népség és a szükségletek megszorodásával és a külső érintkezésnek, mind a háborúnak, mind a cserekereskedelemnek kiterjedésével.

A második forma az ókori községi és állami tulajdon, amely különösen több törzsnek szerződés vagy hódítás folytán városá váló egyesüléséből keletkezik és amelynél a rabszolgaság továbbra is fennmarad. A községi tulajdon mellett már kifejlődik az ingó, és később az ingatlan magántulajdon is, de mint rendellenes, a községi tulajdonnak alárendelt forma. Az állampolgároknak csak mint közösségnek van hatalmuk dolgozó rabszolgáik felett és már ezért is kötve vannak a községi tulajdon formájához. Ez az aktív állampolgárok közös magántulajdona, akik a rabszolgákkal szemben kénytelenek megmaradni az egyesülés ez eredeti módja mellett. Ezért a társadalomnak egész ezen alapuló tagozódása és vele a nép hatalma olyan mértékben sorvad el, amilyen mértékben különösen az ingatlan magántulajdon kifejlődik. A munkamegosztás már fejlettebb. Már megtaláljuk a város és falu ellentétét, később azoknak az államoknak ellentétét, amelyek a városi illetve falusi érdeket képviselik, magukon a városokon belül pedig az ipar és a tengeri kereskedelem ellentétét. A polgárok és rabszolgák közötti osztályviszony teljesen kifejlődött.

A látszat az, hogy a hódítás ténye ellentmond ennek az egész történelemfelfogásnak. Eddig az erőszakot, háborút, fosztogatást, rablást és gyilkolást stb. stb. tették a történelem hajtóerejévé. Itt csak a fő pontokra szorítkozhatunk, és ezért csupán azt a csattanós példát vesszük elő, amikor egy barbár nép elpusztít egy régi civilizációt és ennek következtében előlről kezdődik a társadalom újabb tagozódása. (Róma és a barbárok, hűbériség és Gallia, kelet-római birodalom és a törökök.) A hódító barbár népnél maga a háború, mint már fentebb jeleztük, még szabályszerű formája az érintkezésnek, amelyet annál inkább kiaknáznak, minél inkább hozza létre

a népség megszorodása, a hagyományos és számukra egyedül lehetséges kezdetleges termelési mód mellett, új termelési eszközök szükségletét. Itáliában viszont a földbirtok koncentrációja (amelyet a felvásárláson és eladósodáson kívül még az öröklés is okozott, mert a nagyfokú feslettség és a kevés házasság miatt a régi nemzetségek lassan kihaltak és birtokaik kevesek kezébe kerültek) és marhalegelővé való átalakulása (amit a közönséges, még ma is ható gazdasági okokon kívül az is okozott, hogy rablásból és adóból származó gabonát hoztak be és ennek következtében az itáliai gabonának nem voltak fogyasztói) azt eredményezte, hogy a szabad lakosság csaknem teljesen eltűnt, a rabszolgák pedig mindig újra kihaltak és állandóan újakkal kellett őket pótolni. Az egész termelés alapja a rabszolgaság maradt. A plebejusok, akik a szabadok és rabszolgák között állottak, mindig a lumpenproletariátus színvonalán maradtak. Egyáltalában: Róma sohasem lett több mint város, és a provinciákkal szinte csak politikai kapcsolatban állott, amely politikai események által természetesen ismét meg is szakadhatott.

A magántulajdon fejlődésével itt alakulnak ki először azok a viszonyok, amelyeket a modern magántulajdonnál fogunk újra megtalálni, csak kiterjedtebb mértékben. Egyfelől a magántulajdon koncentrációja, amely Rómában igen korán megkezdődött (bizonyítéka ennek a liciniusi földtörvény), s amely a polgárháborúk óta, különösen pedig a császárok alatt igen gyorsan haladt előre; másfelől ezzel összefüggésben a plebejus kisparasztok átalakulása proletariátussá, amely proletariátus azonban a vagyonos polgárok és a rabszolgák között elfoglalt felemás helyzete miatt nem fejlődhetett önállóan.

A harmadik forma a hűbéri vagy rendi tulajdon. Az ókor a városból és annak kis területéből indult ki, a középkornak viszont a falu volt a kiindulópontja. Az akkori ritka, nagy területen elszórt lakosság, amelyet a hódítók nem nagy mértékben növeltek meg, szabta meg a megváltozott kiindulópontot. Ezért, Görögországgal és Rómával ellentétben, a hűbéri fejlődés sokkal szélesebb területen kezdődik, amelyet a római hódítások és a földművelésnek kezdetben ezzel kapcsolatos kiterjedése készítettek elő. A hanyatló római birodalom utolsó évszázadai és maga a barbárok által történt meghódítása nagymennyiségű termelőerőt tettek tönkre. A földművelés visszaesett, az ipar piac hiánya miatt hanyatlott, a kereskedelem megbénult, vagy erőszakosan megakasztották, a falusi és városi lakosság száma csökkent. Ezek a meglevő viszonyok és a hódításnak ezek által megszabott szervezési módja fejlesztették ki a ger-

mán hadi szervezet befolyása alatt a hűbéri tulajdont. Miként a törzsi és a községi tulajdon, ez is közösségen alapul, amellyel azonban közvetlenül termelő osztályként nem rabszolgák állanak szemben, mint az antik társadalomban, hanem jobbágy kisparasztok. A feudalizmus teljes kialakulásával egyidejűleg fellépett a városokkal való ellentét is. A földbirtok hierarchikus tagozódása és az ezzel összefüggő fegyveres kíséretetek adták meg a nemességnek a jobbágyok feletti hatalmat. Ez a hűbéri tagozódás, éppen úgy mint az antik községi birtok, a leigázott termelő osztály ellen létesített szövetkezés volt; csak a szövetkezés formája és a közvetlen termelőkhöz való viszony volt más, mert mások voltak a termelési feltételek.

A földbirtok e hűbéri tagozódásának a városokban a területi tulajdon, a kézművesség hűbéri szervezete felelt meg. A tulajdon itt főképp az egyes személyek munkáján alapult. A szövetkezett rabló nemesség elleni szövetkezés szükségessége, közös árucsernek szüksége olyan korban, amikor az iparos egyúttal kereskedő is volt, a felvirágzó városokba tóduló szökött jobbágyok növekvő konkurenciája, az egész ország hűbéri tagozódása teremtette meg a *céheket*. Egyes kézművesek lassacskán megtakarított kis tőkái és e kézművesek változatlan létszáma az egyre növekvő népesség közepette, kifejlesztették a legény- és inasviszonyt, amely a városokban ugyanolyan hierarchiát hozott létre, amilyen a vidéken volt.

A fő tulajdon tehát a hűbéri korszakban egyfelől a földbirtokból állott, a hozzáláncolt jobbágmunkával, másfelől saját munkából, csekély, a legények munkáján parancsnokló tőkével. Mindkettőnek tagozódását a korlátolt termelési viszonyok — a kismértékű és kezdetleges földművelés és a kézműves jellegű ipar — szabták meg. A hűbériség virágkorában igen csekély volt a munkamegosztás. Minden országban megvolt a város és falu ellentéte; a rendi tagozódás nagyon élesen kidomborodott ugyan, de a falun a fejedelmek, nemesség, papság és parasztság, a városokban pedig a mesterek, legények, inasok és csakhamar a napszámos plebs elkülönülésén kívül nem volt jelentékeny megosztás. A földművelésben a munkamegosztást a parcellákban való művelés nehezítette meg, amely mellett kifejlődött a parasztok saját háziipara, az iparban a munka az egyes iparágakon belül egyáltalán nem volt megosztva, az egyes iparágak között pedig csak nagyon kevésbé. Az ipar és kereskedelem szétválása a régebbi városokban már megvolt, az újabbakban csak később fejlődött ki, amikor a városok egymással összeköttetésbe léptek.

Nagyobb területek összefogása feudális királyságokká mind a földbirtokos nemesség, mind a városok számára szükséglet volt.

Ezért az uralkodó osztály, a nemesség szervezetének élén mindenütt egyeduralkodó állott...*

Az anyagi és szellemi munka legnagyobb megosztása a város és falu különválása. Az ellentét város és falu között a barbárságból a civilizációba, a törzsi szervezetből az államba, a helyi elszigeteltségből a nemzetbe való átmenettel kezdődik és átvonul a civilizáció egész történetén, mind a mai napig (a Gabonavámellenes Liga).

A várossal együtt szükségessé vált a közigazgatás, a rendőrség, szükségessé váltak az adók stb., szóval a községi rendszer és ezzel általában a politika. Először itt mutatkozott meg a népességnek két nagy osztályra való oszlása, amely közvetlenül a munkamegosztáson és a munkaeszközökön alapul. A város már a népesség, a munkaeszközök, a tőke, az élvezetek, a szükségletek összpontosításának ténye, a falu viszont éppen az ellenkező tény, az elszigetelődést és elkülönülést mutatja. A város és falu ellentéte csak a magántulajdonon belül állhat fenn. Ez az ellentét a legnyersebb kifejezése annak, hogy az egyén alá van vetve a munkamegosztásnak, egy bizonyos, rákényszerített tevékenységnek és ez az alávetettség az egyik embert korlátolt városi állattá, a másikat korlátolt falusi állattá teszi és naponta újra megteremti köztük az érdekellentéteket. Itt megint a munka a legfontosabb, az egyének feletti hatalom és ameddig ez a hatalom fennáll, addig fenn kell állania a magántulajdonnak is. A város és falu ellentétének megszüntetése a közösség egyik első feltétele, olyan feltétel, amely megint egész sereg újabb anyagi előfeltételtől függ, mégpedig olyanoktól, amelyeket pusztán az akarat nem teljesíthet, mint azt mindenki első pillantásra látja. (Ezeket a feltételeket még ki kell fejteni.) A város és a falu különválását úgy is fel lehet fogni, mint a tőke és a földtulajdon különválását, mint a tőke földtulajdontól független létezésének és fejlődésének kezdetét, vagyis olyan tulajdonnak a kezdetét, amely csak a munkán és a cserén alapul.

Azokban a városokban, amelyek nem a korábbi történelemből kerültek át készen a középkorba, hanem újonnan alakultak szabaddá lett jobbágyokból, minden egyes embernek a maga külön munkája volt egyetlen tulajdona, a csekély, szinte csak a legszükségesebb kéziszerszámokból álló tőkén kívül, amelyet magával hozott. A folytonosan a városba jövő szökött jobbágyok konkurenciája,

* Itt a fogalmazvány megszakad. — Szerh.

a falu állandó háborúja a városok ellen és ennek következtében egy szervezett városi haderő szükségessége, az a kötelék, amelyet egy bizonyos munkán alapuló közös tulajdon jelentett, áruik eladására szolgáló közös épületek szüksége olyan korban, amelyben a kézműves egyúttal kereskedő is, a köteléken kívül állóknak ezzel járó kizárása ezekből az épületekből, az egyes mesterségek egymás-közi érdekellentéte, a fáradtsággal megtanult munka védelmének szükségessége és az egész ország hűbéri szervezete voltak az okai annak, hogy minden egyes mesterség dolgozói céhekben egyesültek. Nem feladatunk itt, hogy részletesen foglalkozzunk a céh-rendszernek azzal a sokféle módosulásával, amelyeket későbbi történelmi fejlemények idéztek elő. A jobbágyok menekülése a városokba az egész középkoron át szakadatlanul folyt. Ezek a jobbágyok, akiket falun uraik üldöztek, egyenként jöttek a városokba, ott szervezett községet találtak, amellyel szemben tehetlenség voltak és így kénytelenek voltak alávetni magukat annak a helyzetnek, amelyet a munkájuk iránti szükséglet és szervezett városi versenytársaik érdeke jelölt ki számukra. Ezek az egyenként beszivárgó munkások sohasem tehettek szert hatalomra, mert ha munkájuk céhjellegű volt, amelyet meg kellett tanulni, a céhmesterek a maguk hatalma alá hajtották és saját érdekük szerint szervezték meg őket, vagy pedig, ha munkájukat nem kellett tanulni, tehát az nem céhjellegű, hanem napszamos munka volt, akkor sohasem jutottak el szervezkedésig, hanem szervezetlen plebs maradtak. A plebszet az teremtette meg, hogy a városokban szükség volt napszamos munkára.

Ezek a városok igazi „társulatok” voltak, amelyeket az a közvetlen szükség, az a gond hozott létre, hogy a tulajdont megvédjék és az egyes tagok termelési eszközeit és védelmi eszközeit szaporítsák. E városok plebse, azáltal hogy egymástól idegen, egyenként beszivárgott egyénekből került ki, akik egy szervezett, katonailag felszerelt, őket féltékenyen szemmel tartó hatalommal szervezetlenül álltak szemben, minden hatalomtól meg volt fosztva. A legényeket és inasokat minden iparban úgy szervezték, ahogy az a mesterek érdekének legjobban megfelelt; a patriarchális viszony, amelyben mesterükkel állottak, az utóbbiaknak kettős hatalmat adott: egyrészt mert közvetlenül befolyásuk volt a legények egész életére, másrészt pedig, mert ez a viszony az ugyanannál a mesternél dolgozó segédek számára valóságos kötelék volt, amely őket a többi mester legényeivel szemben összetartotta és tőlük elválasztotta; és végül a legényeket a fennálló rendhez kötötte már az az érdekük is, hogy maguk is mesterekké lehessenek.

nek. Míg tehát a plebs legalább az egész városi rendszer elleni zendülésekig vitte, amelyek azonban erőtlenségük következtében teljesen eredménytelenek maradtak, a legények csak az egyes céheken belüli kis ellenszegülésekig jutottak el, ahogyan ez magához a céhrendszer lényegéhez hozzátartozik. A középkor nagy felkelései mind a faluból indultak ki, de a parasztok szétforgácsolt-sága és ebből eredő elmaradottsága folytán ugyancsak teljesen eredménytelenek maradtak.

A városokban a munkamegosztás az egyes céhek között még egész kezdetleges volt és magukban a céhekben az egyes munkások között egyáltalában nem vitték keresztül. Minden munkásnak igen széles munkakörben kellett járatosnak lennie, mindenhez értenie kellett, amit szerszámaival el lehetett készíteni; a korlátolt érintkezés és az egyes városok laza összeköttetése egymással, a gyér népesség és a szükségletek korlátozottsága nem tették lehetővé a munka további megosztását és ezért mindenkinek, aki mester akart lenni, egész iparához kellett értenie. Innen ered, hogy a középkori kézművest még érdekli a maga sajátos munkája és az, hogy abban ügyességre tegyen szert, és ez az érdeklődés bizonyos korlátozott művészi érzékké fokozódhatott. De ugyancsak ezért minden középkori kézműves egészen fel is oldódott a maga munkájában, kedvvel vált munkája szolgájává és sokkal inkább alárendelte magát neki, mint a modern munkás, aki munkájával szemben közömbös.

A tőke ezekben a városokban még természetes (naturwüchsiges) volt, a lakásból, kézműves szerszámokból és a magától adódó, öröklődő vevőkörből állott. A fejletlen érintkezés és csekély forgalom miatt nem lehetett értékesíteni és apáról fiúra kellett öröklődnie. Ez a tőke nem volt pénzben felbecsülhető, mint a modern tőke, amelynél mindegy, hogy ilyen vagy olyan dologban fekszik. Ellenkezőleg: közvetlenül a tulajdonos meghatározott munkájával összefüggő, attól el nem választható és ennyiben *rendi* tőke volt.

A munkamegosztás következő kiterjesztése a termelés és az érintkezés különválása, a kereskedők külön osztályának kialakulása volt. Ez a különválás a történelmi múltú városokban átöröklődött (egyebek között a zsidókkal), az újonnan képződöttékben pedig nagyon hamar bekövetkezett. Ezzel adva volt a legközelebbi környéken túlmenő kereskedelmi összeköttetés lehetősége, olyan lehetőség, amelynek valóraváltása a meglévő közlekedési eszközöktől, a vidék közbiztonságának a politikai viszonyok által megszabott állapotától (az egész középkorban a kereskedők, mint ismeretes, fegyveres karavánokban tették meg útjaikat) és az

érintkezés számára hozzáférhető területnek a mindenkori kulturális fok által megszabott kezdetlegesebb vagy fejlettebb szükségleteitől függött.

A külön osztályban szerveződött érintkezéssel, azáltal hogy a kereskedelmet a kereskedők a város legközelebbi környékén túl kiterjesztették, azonnal kölcsönhatás állott be a termelés és az érintkezés között. A városok kapcsolatba kerülnek egymással, új szerszámokat hoznak egyik városból a másikba és a termelés és érintkezés szétválása csakhamar a termelés új megosztását idézi elő az egyes városok között; csakhamar mindegyikük kiaknáz valamely uralkodó iparágat. A kezdeti idők helyhez kötöttsége kezd lassan feloldódni.

A középkorban a polgárok minden városban kénytelenek voltak egyesülni a falusi nemesség ellen, hogy a bőrüket védjék. A kereskedelem kiterjedése, a közlekedés megteremtése az egyes városoknak módot adott arra, hogy megismerjenek más városokat, amelyek ugyanolyan érdekeket ugyanolyan ellentétekkel küzdve juttattak érvényre. Az egyes városok sok helyi polgárságából csak nagyon lassan született meg a polgári osztály. Az egyes polgárok életfeltételei a fennálló viszonyokkal szemben meglevő ellentét és a munkának ezáltal megszabott módja folytán egyszersmind olyan feltételekké váltak, amelyek valamennyiük számára közösek és minden egyéntől függetlenek voltak. E feltételeket a polgárok teremtették meg, minthogy elszakadtak a hűbéri köteléktől, őket viszont e feltételek teremtették meg, minthogy őket magukat az az ellentét szabta meg, amelyben a fennálló hűbériséggel szemben álltak. Az egyes városok egymásközi kapcsolatainak létrejöttével ezek a közös feltételek osztályfeltételekké fejlődtek. Ugyanazok a feltételek, ugyanaz az ellentét, ugyanazok az érdekek szükségképpen nagyjában mindenütt ugyanolyan szokásokat hoztak létre. A burzsoázia maga, feltételeivel együtt, csak lassanként fejlődik ki, a munka megosztásának megfelelően ismét különböző csoportokra bomlik és végül minden régebbi birtokos osztályt magába olvaszt* (a már meglevő birtoktalan osztály többségét és az eddig birtokos osztály egy részét viszont új osztállyá fejleszti ki: a proletariátussá), és pedig abban a mértékben, amelyben minden készentalált tulajdon ipari vagy kereskedelmi tőkévé alakul át. Az egyes egyé-

* Marx megjegyzése a lap szélén: Először a közvetlenül az államhoz tartozó munkaágakat szívja fel, később azután az összes, többé-kevésbé az ideológiával foglalkozó rendeket.

nek csak annyiban képeznek osztályt, amennyiben közös harcot kell folytatniok egy másik osztály ellen; egyébként a konkurenciában ismét ellenségesen állnak szemben egymással. Másfelől viszont az osztály önállósul az egyénekkel szemben, úgy hogy ezeknek életfeltételei előre meg vannak határozva, az osztály szabja meg helyzetüket az életben és ezzel személyes fejlődésüket is, az osztály maga alá rendeli őket. Ez ugyanaz a jelenség, mint az, hogy az egyes egyének a munkamegosztásnak vannak alárendelve és ez csak a magántulajdonnak és magának a munkának megszüntetésével (Aufhebung) szüntethető meg. Hogy miképpen fejlődik az egyéneknek ez az osztály alá rendeltsége azzá, hogy egyúttal mindenféle képzetek stb. stb. befolyása alá kerülnek, azt már többször jeleztük.

Csupán az érintkezés kiterjedésétől függ, hogy az egyik helyen nyert termelőerők, különösen találmányok, elvesznek-e a későbbi fejlődés számára vagy sem. Ameddig még nincs olyan érintkezés, amely túlmenne a közvetlen szomszédságon, minden találmányt minden helyen külön kell felfedezni, és pusztá véletlenek, aminők barbár népek betörései, de még a szokásos háborúk is, elegendők arra, hogy egy fejlett termelőerőkkel és szükségletekkel rendelkező országot odajuttassanak, hogy megint mindent előről kelljen kezdenie. A történelem kezdetén minden találmányt naponként újra és minden helyen egymástól függetlenül kellett felfedezni. Hogy kifejlett termelőerők még viszonylag igen kiterjedt kereskedelem esetén is milyen kevéssé vannak megvédeve a teljes pusztulástól, azt a föníciaiak bizonyítják, akiknek találmányai e népnek a kereskedelemből való kiszorítása, Nagy Sándor hódítása és az abból eredő hanyatlás folytán legnagyobbbrészt hosszú időre elvesztek. Ugyanezt bizonyítja a középkorban az üvegfestészet. Csak amikor az érintkezés világméretűvé vált és a nagyipar lett az alapja, amikor valamennyi nemzet bekapcsolódott a konkurenciaharcba, csak akkor vált a nyert termelőerők fennmaradása biztosítottá.

A különböző városok közötti munkamegosztás legközelebbi következménye a manufaktúráknak, a céhrendszeren túlnőtt termelési ágaknak keletkezése volt. A manufaktúrák első felvirágzásának — Olaszországban és később Flandriában — történelmi előfeltétele a külfölddel való érintkezés volt. Más országokban — például Angliában és Franciaországban — a manufaktúrák eleinte a belső piacra korlátozódtak. Az említett előfeltételeken kívül a manufaktúra további feltétele a népesség már előrehaladott koncentrációja — különösen a falun — és a tőkék koncentrációja,

amelyek részben — a céhszabályzatok ellenére — a céhekben, részben a kereskedőknél egyesek kezében kezdtek összegyűlni.

Az a munka, amelynek már eleve gép, akár a legkezdetlegesebb formában is, az előfeltétele, csakhamar a legfejlődőképesebbnek mutatkozott. A szövés, amelyet eddig falun a parasztok mellékfoglalkozásként űztek, hogy szükséges ruházatukat megszerezzék, volt az első munka, amely az érintkezés kiterjedése által ösztönzést kapott és továbbfejlődött. A szövőipar volt az első manufaktúra és meg is maradt a legfontosabbnak. A népesség szaporodásával növekvő kereslet a ruházati anyagok iránt, a természetes tőkének a meggyorsult körforgás révén meginduló felhalmozódása és mozgósítása, az ezáltal felidézett fényűzési szükséglet, amelynek az érintkezés fokozatos kiterjesztése általában kedvezett, a szövőiparnak mennyiségileg és minőségileg olyan ösztönzést adott, amely azt kiszakította az eddigi termelési formából. A saját használatukra szövő parasztok mellett, akik továbbra is megmaradtak és ma is megvannak, a takácsok új osztálya keletkezett a városokban, és ezeknek a szövetei az egész hazai piac, sőt többnyire külső piacok számára is készültek.

A szövés, ez a legtöbb esetben kevés ügyességet kívánó és csakhamar végtelen sok ágra széteső munka egész jellegénél fogva nem fért össze a céh bilincseivel. Éppen ezért a szövőipart többnyire faluhelyen és céhszervezettel nem rendelkező mezővárosokban folytatták, amelyek fokozatosan városokká, mégpedig csakhamar minden országban a legvirágzóbb városokká váltak.

A céhmentes manufaktúrával nyomban megváltoztak a tulajdonviszonyok is. A természetes-rendi tőkén túlmenő első lépés a kereskedők megjelenésével történt, akiknek tőkéje eleve ingó, modern értelemben vett tőke volt, amennyire ilyenről az akkori viszonyok között szó lehet. A második lépés a manufaktúrával történt, amely mozgósította a természetes tőke egy részét és általában szaporította az ingó tőke tömegét a természetes tőkével szemben.

A manufaktúra egyúttal a parasztok menedékévé vált a céhekkel szemben, amelyek kizárták vagy rosszul fizették őket, mint ahogy korábban a céh-városok voltak a parasztok menedékei az elnyomó vidéki nemességgel szemben.

A manufaktúra kezdetével egybeesik a csavargás egy korszaka, amelyet az váltott ki, hogy a hűbérurak kíséretei megszűntek, azokat a felduzzadt hadseregeket, amelyek a királyokat szolgálták a hűbéresek ellen, szélnek eresztették, a földművelés tőkéletesebbé és nagy darab szántókat legelőkké változtattak. Már ebből is kiténik, hogy a csavargásnak ez az elterjedése milyen

szorosan összefügg a hűbériség felbomlásával. Már a XIII. században akadnak egyes ilyen időszakok, de általánosan és tartósan ez a csavargás csak a XV. század végén és a XVI. század elején lép fel. Ezeket a csavargókat, akik oly nagy számban voltak, hogy többek között VIII. Henrik angol király 72 000-et akasztatott fel közülük, csak a legnagyobb nehézséggel, a legszörnyűbb nyomor hatására és csak hosszas ellenkezés után lehetett rávenni arra, hogy dolgozzanak. A manufaktúrák gyors felvirágzása, különösen Angliában, lassanként felszívta őket.

A manufaktúra fellépésével a különböző nemzetek konkurrenciaviszonyba kerültek egymással, kereskedelmi küzdelembe, amelyet háborúkkal, védővámokkal és tilalmakkal vívtak meg, régebben viszont az országok, ha összeköttetésben álltak, békés cserét folytattak egymással. Mostantól kezdve a kereskedelem politikai jelentőségűvé lett.

A manufaktúrával egyidejűleg a munkásnak a munkáltatóhoz való viszonya is megváltozott. A céhekben továbbra is megvolt a legények és mesterek között a patriarchális viszony; a manufaktúrában ennek helyére a munkás és tőkés közötti pénzviszony lépett; ennek a viszonyoknak falun és kisvárosokban megmaradt a patriarchális színezete, de a nagyobb városokban, a tulajdonképpeni manufaktúra-székhelyeken már korán elveszítette szinte minden patriarchális vonását.

A manufaktúra és általában a termelés fejlődése óriási lendületet kapott az érintkezésnek azzal a kiterjedésével, amely Amerika és a Kelet-Indiába vezető tengeri út felfedezésével következett be. Az új, onnan behozott termékek, különösen az arany- és ezüsttömegek, amelyek belekerültek a forgalomba, teljesen megváltoztatták az osztályok egymáshoz való helyzetét s erős csapást mértek a hűbéri földtulajdonra és a munkásokra; a kalandor-expedíciók, a gyarmatosítás és mindenekelőtt a piacoknak most lehetségessé vált és napról napra mind jobban bekövetkező kiterjedése világpiaccá, a történelmi fejlődés új szakaszát hozták létre, amelynek tárgyalására itt általánosságban nem kell tovább kitérnünk. Az újonnan felfedezett országok gyarmatosítása által a nemzetek egymás ellen folytatott kereskedelmi harca új tápot nyert és ennek megfelelően nagyobb kiterjedésben és nagyobb elkeseredéssel folyt tovább.

A kereskedelem és a manufaktúra kiterjedése meggyorsította az ingó tőke felhalmozását, a céhekben viszont, amelyeket semmi sem ösztönzött a termelés kiterjesztésére, a természetes tőke állandó maradt, sőt kisebbedett. A kereskedelem és a manufaktúra meg-

teremtette a nagyburzsoáziát, a céhekben a kispolgárság tömörült, amely most már nem uralkodott a városokban, mint azelőtt, hanem meg kellett hajlania a nagy kereskedők és manufaktúratulajdonosok uralma előtt*. Innen ered a céhek hanyatlása, mihelyt szembekerültek a manufaktúrával.

Az országok egymásközötti viszonya érintkezésükben abban a korszakban, amelyről szoltunk, két különböző alakot öltött. Eleinte a forgalomban levő arany és ezüst csekély mennyisége e fémek kivitelének tilalmát követelte meg, és a szaporodó városi népesség foglalkoztatására szükségessé vált, nagyrészt külföldről betelepített ipar nem nélkülözhetette a kiváltságokat, amelyeket természetesen nemcsak a belföldi, hanem főként a külföldi konkurrencia ellen adhattak. A helyi céhkiváltság ezekkel a legrégebbi prohibíciókkal nemzeti méreteket öltött. A vámok azokból az adókból keletkeztek, amelyeket a hűbérurak a területükön átvonuló kereskedőkre a kifosztás megváltásaként kiróttak, ezeket az adókat később a városok is kivették és a modern államok kialakulásával a kincstár számára ez lett a legkézenfekvőbb eszköz a pénzszerzésre.

Az amerikai arany és ezüst megjelenése az európai piacokon, az ipar fokozatos fejlődése, a kereskedelem gyors fellendülése és a nem-céhbeli burzsoáziának valamint a pénznek ezáltal előidézett felvirágzása ezeknek az intézkedéseknek más jelentőséget adott. Az állam, amely napról napra kevésbé nélkülözhetette a pénzt, most az arany és ezüst kivitelének tilalmát kincstári szempontokból tartotta fenn; a burzsoák, akik számára ezek az újonnan piacra dobott pénztömegek a szerzési vágy legfőbb tárgyai voltak, ezzel teljesen meg voltak elégedve; az eddigi kiváltságok bevételi forrássá váltak a kormány számára és pénzért adták el azokat. A vámtörvényhozásban a kiviteli vámok léptek előtérbe, amelyek az ipar útjába csak akadályokat gördítettek és tisztán kincstári célt szolgáltak.

A második korszak a XVII. század közepével kezdődött és csaknem a XVIII.-nak a végéig tartott. A kereskedelem és a hajózás gyorsabban terjeszkedett, mint a manufaktúra, amely másodlagos szerepet játszott; a gyarmatok kezdtek erős fogyasztókká válni, az egyes országok hosszú harcokban megosztottak a megnyíló világpiacra. Ez a korszak a hajózási törvényekkel és gyarmati monopóliumokkal kezdődik. Az országok egymásközötti konkurrenciáját tarifák, tilalmak, szerződések útján lehetőleg meggátolták; és a

*Marx megjegyzése a lap szélén: Kispolgárok. Középrend. Nagyburzsoázia.

konkurrenciaharcot végső fokon háborúk (különösen tengeri háborúk) útján vívták meg és döntötték el. A tengeren leghatalmasabb nép, az angol, megtartotta fölényét a kereskedelemben és a manufaktúrában. Már itt megvan az egy országra való koncentráció.

A manufaktúrákat állandóan védtek, a hazai piacon védővámokkal, a gyarmati piacon monopóliumokkal és a külföldin a lehetőség szerint különbözőzeti vámokkal. A magában az országban termelt anyag feldolgozását elősegítették (gyapjú és len Angliában, selyem Franciaországban), a belföldön termelt nyersanyag kivitelét tiltották (gyapjú Angliában), a behozott nyersanyag feldolgozását pedig elhanyagolták vagy elnyomták (gyapot Angliában). A tengeri kereskedelemben és gyarmati hatalomban vezető ország biztosította magának természetesen a manufaktúra legnagyobb, mennyiségi és minőségi kiterjesztését is. A manufaktúra egyáltalában nem nélkülözhetette a védelmet, minthogy a legkisebb változás által, amely más országokban végbemegy, elveszítheti piacát és tönkremehet; könnyű egy országban — csak valamennyire is kedvező feltételek mellett — meghonosítani, de éppen ezért könnyen el is pusztítható. Ugyanakkor annak a módnak következtében, ahogyan különösen a XVIII. században falun úzték, olyan szorosan össze van nőve az egyének nagy tömegének életfeltételeivel, hogy egy ország sem meri a manufaktúra létét kockáztatni azáltal, hogy a szabadversenyt megengedi. Ennélfogva a manufaktúra, ha odáig fejlődik, hogy cikkeit exportálják, teljesen a kereskedelem kiterjedtségétől vagy korlátozottságától függ és arra viszonylag nagyon csekély mértékben hat vissza. Innen származik másodlagos jelentősége és innen a kereskedők nagy befolyása a XVIII. században. A kereskedők és különösen a hajótulajdonosok követeltek leginkább állami védelmet és monopóliumokat. A manufaktúratulajdonosok ugyan szintén kértek és kaptak védelmet, de politikai jelentőség tekintetében mindig a kereskedők mögött maradtak. A kereskedővárosok, különösen a tengeri kikötő-városok, bizonyos fokig civilizálódtak és nagypolgáriak lettek, az ipari városokban viszont a legnagyobb kispolgáriasság maradt meg. V. ö. Aikin stb. A XVIII. század a kereskedelem százada volt. Pinto ezt ki is mondja: „Le commerce fait la marotte du siècle” [a kereskedelem a század vesszőparipája], és: „depuis quelque temps il n'est plus question que de commerce, de navigation et de marine” [egy idő óta másról se beszélnek, mint kereskedelemről, hajózásról, hajóhadról]*.

* A tőke mozgása, bár jelentősen meggyorsult, mégis viszonylag

Jellemzi még ezt a korszakot az arany- és ezüstkiviteli tilalmak megszűnte, a pénzkereskedelem, a bankok, az államadósság, a papírpénz, a részvény- és értékpapírspekuláció, a minden cikkben való üzérkedés létrejötte és általában a pénzgazdálkodás kifejlődése is. A tőke ismét nagy részét elveszítette a még hozzá tapadó naturális jellegnek.

Az, hogy a kereskedelem és a manufaktúra a XVII. században feltartóztathatatlanul egy országra, Angliára, koncentrálódott, ennek az országnak lassanként viszonylagos világpiacot teremtett és ezzel olyan keresletet ez ország manufaktúra-termékei iránt, amelyet az eddigi ipari termelőerők nem tudtak többé kielégíteni. Ez a termelőerők feje fölé növvő kereslet volt az a hajtóerő, amely a magántulajdonnak a középkor óta harmadik korszakát idézte elő azáltal, hogy megteremtette a nagyipart — az elemi erők felhasználását ipari célokra, a gépeket és a munka legszélesebbkörű megosztását. Ennek az új szakasznak a többi feltételei — a szabadverseny az országon belül, az elméleti mechanika kialakítása (egyaláltalában a Newton által betetőzött mechanika a legnépszerűbb tudomány volt a XVIII. századi Franciaországban és Angliában) stb. — Angliában már megvoltak. (Az országon belüli verseny szabadságát mindenütt forradalommal kellett kivívni — 1640 és 1688 Angliában, 1789 Franciaországban.) A konkurrencia csakhamar minden országot, amely történelmi szerepét meg akarta tartani, arra kényszerítette, hogy manufaktúráit újabb vámrendszabályokkal védje (a régi vámok a nagyipar ellen már nem használtak) és csakhamar vámok védelme alatt meghonosítsa a nagyipart. A nagyipar e védelmi rendszabályok ellenére egyetemessé tette a konkurrenciát (ez gyakorlatilag szabadkereskedelem, a védővám csak enyhítő rendszabály, védőgát a szabadkereskedelmen belül), megteremtette a közlekedési eszközöket és a modern világpiacot, hatalma alá hajtotta a kereskedelmet, minden tőkét ipari tőkévé változtatott át és

még mindig lassú maradt. A világpiac szétforgácsolódása egyes részekre, amelyek mindegyikét egy bizonyos ország zsákmányolta ki, az országok egymásközi konkurrenciájának kizárása, magának a termelésnek gyámoltalansága, valamint az, hogy a pénzgazdálkodás alig jutott túl első fokain — igen hátráltatta a forgalmat. Ennek következménye egy piszkos, kicsinyes szatócssszellem lett, ez tapadt még minden kereskedőhöz és a kereskedelem egész módjához. A manufaktúratulajdonosokhoz és különösen a kézművesekhez képest mindenesetre nagypolgárok, burzsoák voltak, de a következő korszak kereskedőihez és gyárosaihoz képest kispolgárok. V. ö. A. Smith.

ezzel létrehozta a tőkék gyors forgását (a pénzgazdálkodás kifejlődését) és központosítását. Az egyetemes konkurrencia által minden egyént éreje legvégső megfeszítésére kényszerített. Amennyire lehetett, megsemmisítette az ideológiát, vallást, erkölcsöt stb. és ahol erre nem volt képes, ott nyilvánvaló hazugsággá tette. Csak a nagyipar teremtette meg a világtörténelmet, azáltal hogy minden civilizált országot és benne minden egyént szükségletei kielégítése szempontjából az egész világtól függővé tett és megsemmisítette az egyes országok eddigi természetes elzárkózottságát. A természet-tudományt alárendelte a tőkének és a munkamegosztást megfosztotta a spontaneitás utolsó látszatától. Általában megsemmisítette a spontaneitást, amennyire ez addig, ameddig a munka létezik, lehetséges és minden természetes viszonyt pénzviszonnyá oldott fel. A természetes keletkezett városok helyére a máról holnapra felépült modern nagy iparvárosokat állította. Ahol diadalmaskodott, ott tönkretette a kézművességet és általában az ipar minden korábbi formáját. Betetőzte a kereskedőváros győzelmét a falu felett. Első előfeltétele az önműködő géprendszer. Fejlődése egész sereg olyan termelőerőt hozott létre, amelyek számára a magántulajdon épp annyira bilincse vált, mint a manufaktúra számára a cég, és mint a kifejlődő kézművesség számára a kis falusi üzem. Ezek a termelőerők a magántulajdon rendszerében csupán egyoldalúan fejlődnek, a többség számára romboló erőkké válnak és számtalan ilyen erőt magántulajdonban egyáltalán nem is lehet alkalmazni. A nagyipar általában mindenütt ugyanazokat a viszonyokat teremtette meg a társadalom osztályai között és ezáltal megszüntette az egyes nemzetek sajátos jellegét. És végül: míg az egyes nemzetek burzsoáziájánál még maradnak külön nemzeti érdekek, a nagyipar olyan osztályt teremtett, amelynek minden nemzetben azonosak az érdekei és amelynél a nemzeti jelleg már megsemmisült: olyan osztályt, amely valóban elszakadt az egész régi világtól és ugyanakkor szemben is áll vele. A munkás számára a nagyipar nemcsak a tőkéshez való viszonyát teszi elviselhetlenné, hanem magát a munkát is.

Magától értetődik, hogy a nagyipar az ország nem minden vidékén jut el a fejlődés egyazon magaslatára. Ez azonban nem tartóztatja fel a proletariátus osztálymozgalmát, mert a nagyipar által létrehozott proletárok e mozgalomnak élére állanak és az egész tömeget magukkal ragadják, és mert a nagyiparból kizárt munkásokat ez a nagyipar még rosszabb helyzetbe veti, mint magukat a nagyipari munkásokat. Ugyanígy hatnak azok az országok, amelyekben nagyipar fejlődött ki, a többé-kevésbé nem ipari

országokra, mert a világméretű érintkezés által ezek is belesodród-
tak az egyetemes konkurrenciaharcba*.

E különböző formák egyszersmind a munka szervezetének
és ezzel a tulajdonnak is megannyi formái. Minden korszakban olyan
mértékben jött létre a meglevő termelőerők egyesülése, amennyire
azt a szükségletek megkívánták.

Az állam és a jog viszonya a tulajdonhoz

A tulajdon első formája mind az antik világban, mind a
középkorban a törzsi tulajdon, amelyet a rómaiaknál főként a
háború, a germánoknál az állattenyésztés szab meg. Az ókori
népeknél, minthogy egy városban több törzs lakik együtt, a törzsi
tulajdon állami tulajdonként jelentkezik és az egyeseknek ahhoz
való joga mint pusztá possessio, amely azonban, mint a törzsi tulaj-
don általában, csak a földtulajdonra korlátozódik. A tulajdonképpen
magántulajdon mind a régi, mind a modern népeknél az ingó tulaj-
donnal kezdődik. — (Rabszolgaság és közösség) (dominium ex jure
Quiritum.) A középkorból kilépő népeknél a törzsi tulajdon ily-
módon különböző lépcsőfokokon át — hűbéri földtulajdon, testületi
ingó tulajdon, manufaktúra-tőke — fejlődik a modern, a nagy-
iparon és egyetemes konkurrencián alapuló tőkégig, a tiszta magán-
tulajdonig, amely a közösség minden látszatát levetette és kizárta
az állam minden befolyását a tulajdon fejlődésére. E modern magán-
tulajdonnak megfelel a modern állam, amelyet az adók révén a
magántulajdonosok lassanként megvásároltak, amely az állam-
adósságok révén teljesen az ő kezükbe került és amelynek léte az
állampapíroknak a tőzsdén való emelkedése és esése formájában
teljesen függővé vált attól a kereskedelmi hiteltől, amelyet neki a

* A konkurrencia elszigetelt és egymással szembeállítja az egyéneket — nem csupán a burzsoákat, de még inkább a proletárokat —, noha egymáshoz közel hozza őket. Ezért hosszú időbe telik, amíg ezek az egyének egyesülhetnek, nem beszélve arról, hogy ehhez az egyesüléshez — ha az nem csupán helyi jellegű — a szükséges eszközöket, a nagy iparvárosokat és az olcsó és gyors közlekedést a nagyiparnak előbb meg kell teremtenie, s ezért minden szervezett hatalmat, amely ezekkel az elszigetelt és elszigeteltségüket mindennap újratermelő viszonyok között élő egyénnel szemben áll, csak hosszú harcok után lehet legyőzni. Ennek ellenkezőjét kívánni annyit jelentene, mint azt kívánni, hogy ebben a meghatározott történelmi korszakban ne legyen konkurrenciá, vagy hogy az egyének azokat a viszonyokat, amelyeket elszigeteltségükben nem ellenőrizhetnek, verjék ki a fejükből.

magántulajdonosok, a burzsoák adnak. A burzsoázia, minthogy
osztály és nem rend többé, kénytelen már nemzetileg, nem pedig
helyileg szervezkedni és átlagérdekének általános formát adni.
A magántulajdonnak a közösségtől való függetlenítése által az
állam a polgári társadalom mellett és rajta kívül álló sajátos külön-
lennyé vált, de csak annak a szervezetnek a formája, melyet a
burzsoák tulajdonuk és érdekeik kölcsönös biztosítása céljából
mind kifelé, mind befelé szükségszerűen megalkotnak maguknak.
Az állam önállósága manapság már csak olyan országokban van
meg, ahol a rendek nem fejlődtek ki teljesen osztályokká, ahol a
rendek, melyeket haladottabb országokban már félreállítottak, még
szerepet játszanak és felemás állapotok vannak, amely országokban
ezért a népesség egyik része sem tud uralomra kerülni a többi fölött.
Ez a helyzet nevezetesen Németországban. A modern állam leg-
főkéletesebb példája Észak-Ameriká. Az újabb francia, angol és
amerikai írók mind azt mondják, hogy az állam csak a magán-
tulajdon kedvéért létezik, úgyhogy ez a köztudatba is átment.

Minthogy az állam az a forma, amelyben egy uralkodó osztály
egyénei közös érdeküket érvényesítik és amelyben egy korszak egész
polgári társadalmá koncentrálnak, ebből az következik, hogy
minden közös intézmény az állam közvetítésével jön létre, politikai
formát ölt. Innen származik az az illúzió, hogy a törvény az akarat-
on, és pedig a reális alapjától elszakított, a szabad akaraton nyug-
szik. Ugyanígy aztán a jogot megint a törvényre vezetik vissza.

A magánjog a magántulajdonnal egyidőben fejlődik ki az ő-
közösség felbomlásából. A rómaiaknál a magántulajdon és a magán-
jog fejlődése nem járt további ipari és kereskedelmi következmé-
nyekkel, mert egész termelési módjuk változatlan maradt*. A mo-
dern népeknél, ahol a hűbéri közösséget az ipar és a kereskedelem
felbomlasztotta, a magántulajdon és magánjog keletkezésével új
szakasz kezdődött, amely képes volt további fejlődésre. Mindjárt az
első város, amely a középkorban kiterjedt tengeri kereskedelmet
folytatott, Amalfi, kialakította a tengeri jogot is. Mihelyt az ipar és
kereskedelem először Olaszországban, később más országokban
továbbfejlesztette a magántulajdon, nyomban újra elővették és
érvénybeléptették a kidolgozott római magánjogot. Mikor később
a burzsoázia olyan hatalmas lett, hogy a fejedelmek felkarolták
érdekeit, hogy a burzsoázia segítségével törjék le a hűbéri nemessé-
get, akkor kezdődött meg minden országban — Franciaországban a
XVI. században — a jog tulajdonképpen fejlődése, amely minden

* Engels megjegyzése a lap szélén: uzsora!

országban, Anglia kivételével, a római törvénykönyv alapján ment végbe. A magánjog további fejlesztésére (különösen az ingó tulajdonnal kapcsolatban) Angliában is római jogelveket kellett bevonni. (Nem szabad elfelejteni, hogy a jognak éppúgy nincs külön története, mint a vallásnak.)

A magánjogban a fennálló tulajdonviszonyokat a közakarati eredményének nyilvánítják. A *jus utendi et abutendi* maga egyrészt azt a tényt mondja ki, hogy a magántulajdon a közösségtől teljesen függetlenné vált, másrészt pedig azt az illúziót, mintha a magántulajdon maga pusztán a magánakaraton, a dologgal való önkényes rendelkezésen nyugodnék. A gyakorlatban az abuti-nak nagyon meg határozott gazdasági határai vannak a magántulajdonos számára, ha az nem akarja, hogy tulajdona és ezzel *jus abutendi*-je más kezébe menjen át, minthogy a dolog, pusztán akaratához való vonatkozásban tekintve, egyáltalában nem is dolog, hanem csak az érintkezésben válik, és pedig függetlenül a dologhoz való jogtól, valódi tulajdonná. (Olyan viszony ez, amelyet a filozófusok eszmének neveznek*.)

Ez a jogászai illúzió, amely a jogot a pusztai akaratra vezeti vissza, a tulajdonviszonyok további fejlődése során szükségszerűen odavezet, hogy valakinek jogi igénye lehet egy dologra, anélkül hogy a dolgot valóban birtokolná. Ha például a konkurrencia következtében egy földbirtok járadéka megszűnik, akkor a tulajdonosnak megvan ugyan hozzá a jogcíme a *jus utendi et abutendi*-vel együtt, de semmit se kezdhet vele, mint földtulajdonosnak semmije sincs, ha egyébként nincs még elegendő tőkéje ahhoz, hogy földjét megművelhesse. A jogászoknak ugyanebből az illúziójából magyarázható, hogy számukra és egyáltalában minden törvénykönyv számára véletlenség, hogy az egyének egymással viszonyokba lépnek, például szerződést kötnek, és hogy a törvénykönyv ezeket a viszonyokat olyanoknak tekinti, amelyekbe az ember tetszése szerint beléphet vagy sem, s amelyek tartalma teljes egészében a szerződők egyéni kénye-kedvén alapul. — Valahányszor az ipar és a kereskedelem fejlődése folytán új érintkezési formák jöttek létre, például biztosítási stb. társaságok, a jog mindannyiszor kénytelen volt felvenni őket a tulajdonszerzés fajtái közé.

*

Semmi sem közkeletűbb, mint az a felfogás, hogy a törté-

* *Marx megjegyzése a lap szélén:* Viszony a filozófusok számára = eszme. Ők csupán „az embernek” önmagához való viszonyát ismerik, és ezért minden valóságos viszony számukra eszmévé válik.

a dologgal való el és visszaélés joga

nelemben eddig mindig csak valaminek az *elvétele* (Nehmen) volt a lényeg. A barbárok *elveszik* a római birodalmat, ennek az elvételnek a tényével magyarázzák az átmenetet az ókorból a hűbériségbe. De amikor a barbárok elvesznek valamit, minden azon fordul meg, vajjon az az ország, amelyet elfoglalnak, kifejlesztett ipari termelőerőket, mint a modern népeknél, vagy pedig termelőerői javarészt csupán az egyesülésen és a közösségen alapulnak. Az elvételt továbbá meghatározza az a tárgy, amelyet elvesznek. Egy bankárnak értékpapírokból álló vagyonát nem is lehet elvenni anélkül, hogy az elvevő alá ne vesse magát az adott ország termelési és érintkezési feltételeinek. Ugyanez áll egy modern ipari ország egész ipari tőkéjére. Végül pedig az elvétel mindenütt csakhamar véget ér és ha már nincs mit elvenni, el kell kezdeni termelni. A termelésnek ebből a nagyon hamar fellépő szükségéből következik, hogy a közösségnek az a formája, melyet a letelepülő hódítók felvesznek, szükségképpen az ott talált termelőerők fejlettségi fokának felel meg, vagy ha nem eleve ez az eset, a közösségi formának át kell alakulnia a termelőerőknek megfelelően. Ez magyarázza azt a népvándorlást követő időben állítólag mindenütt észlelt tényt is, hogy t. i. a szolga volt az úr, és a hódítók csakhamar átvették a meghódítottak nyelvét, műveltségét és szokásait. A hűbéri rendszert egyáltalában nem készen hozták Németországból, hanem a hódítók által seregnek hódítás közben kialakított harci szervezetéből eredt és ez csak a hódítás után, a meghódított országokban talált termelőerők hatására fejlődött ki a tulajdonképpeni hűbérisséggé. Hogy ezt a formát mennyire a termelőerők határozzák meg, azt azoknak a kísérleteknek kudarcra mutatja, amelyekkel más, régi római reminiscenciákból eredő formákat akartak megvalósítani (Nagy Károly stb.).

[Természetadta és civilizált munkaeszközök és tulajdonformák]

*...találhatók. Az egyiknek fejlett munkamegosztás és kiterjedt kereskedelem az előfeltétele, a másiknak a helyhez kötöttség. Az egyiknél az egyének együttműködése szükséges, a másiknál az egyének az adott munkaeszközök mellett maguk is mint munkaeszközök vannak jelen. Itt mutatkozik tehát meg a különbség a természetadta és a civilizáció által létrehozott munkaeszközök között. A szántóföld (a víz stb.) természetadta munka-

* Itt négy kéziratoldal hiányzik. — Szerk.

eszköznek tekinthető. Az első esetben, a természetadta munkaeszközök esetében, az egyének a természetnek, a másodikban egy munkatermékeknek vannak alávetve. Ezért az első esetben a tulajdon (földtulajdon) mint közvetlen, természetes uralom, a másodikban mint a munka, nevezetesen a felhalmozott munka, a tőke uralma jelenik meg. Az első eset feltételezi, hogy az egyének valamilyen kötelék, mint a család, a törzs, maga a föld stb. által összetartoznak, a második, hogy egymástól függetlenek és csak a csere tartja össze őket. Az első esetben a csere főleg az emberek és a természet között végbemenő csere, olyan csere, amelyben az egyik fél munkáját a másik fél termékeire cserélik, a második esetben túlnyomóan emberek egymásközötti cseréje. Az első esetben elegendő az átlagos emberi értelem, a testi és szellemi tevékenység még nincs is elválasztva; a másodikban a szellemi és testi munka megosztásának gyakorlatilag már meg kellett történnie. Az első esetben a tulajdonos uralma a tulajdonnélküliek felett személyi viszonyokon, a közösség bizonyos fajtáján alapulhat, a második esetben dologi alakot kellett öltenie egy közvetítő eszközben, a pénzben. Az első esetben van ugyan kisipar, de a természetes munkaeszköz felhasználása szabja meg és ezért a különböző egyének között nincs munkamegosztás, a második esetben az ipar csak a munkamegosztásban és a munkamegosztás által létezik.

Eddig a munkaeszközökből indultunk ki és már itt is megmutatkozott, hogy az ipar bizonyos fejlődési fokain a magántulajdon szükséges. A gyűjtögető gazdaságban a magántulajdon még teljesen egybeesik a munkával; a kisiparban és minden eddigi mezőgazdaságban a tulajdon a meglévő munkaeszközök szükség-szerű következménye; a nagyiparban a munkaeszköz és a magántulajdon közötti ellentét csak magának a nagyiparnak a terméke, s az ellentét létrehozásához már nagyon fejlettnak kell lennie. Tehát a magántulajdon megszüntetése is csak a nagyiparral válik lehetségessé.

A nagyiparban és a konkurenciában az egyének valamennyi létfeltétele, megkötöttsége és egyoldalúsága a két legegyszerűbb formává: a magántulajdonná és a munkává olvadt össze. A pénzzel minden érintkezési forma és maga az érintkezés is az egyének számára esetlegessé válik. Tehát már a pénz természetében benne rejlik, hogy minden eddigi érintkezés csak meghatározott feltételek között élő egyéneknek, nem pedig egyéneknek mint egyéneknek az érintkezése volt. Ezek a feltételek két dologra — felhalmozott munkára azaz magántulajdonra, és tényleges munkára — vezethetők vissza. Ha mindkettő, vagy az egyik közülük megszűnik,

megakad az érintkezés. Maguk a modern közgazdászok, például Sismondi, Cherbuliez stb. szembeállítják az association des individus-t [egyének társulása] az association des capitaux-val [tőkék társulása]. Másfelől az egyének maguk teljesen alá vannak vetve a munkamegosztásnak és ezáltal a legteljesebb függésbe kerültek egymástól. A magántulajdon, amennyiben, a munkán belül, szembefordul a munkával, a felhalmozás szükségéből fejlődik ki és kezdetben inkább még közösségi formája van, a későbbi fejlődésben azonban mindjobban közeledik a magántulajdon modern formájához. A munkamegosztás már eleve meghatározza a *munka-feltételeknek*, a szerszámoknak és anyagoknak a megosztását és ezzel a felhalmozott tőke széthasadását különböző tulajdonosok között, ezáltal viszont a tőke és munka közötti széthasadást és magának a tulajdonnak különböző formáit is. Minél inkább kifejlődik a munkamegosztás és minél inkább növekszik a felhalmozás, annál élesebben alakul ki ez a széthasadás. Magának a munka fennállásának ez a széthasadás előfeltétele.

Itt tehát két tény mutatkozik meg*. Először is az, hogy a termelőerők az egyénektől teljesen függetleneknek és tőlük elszakítottaknak látszanak, külön világnak az egyének mellett, aminek az az oka, hogy azok az egyének, akiknek erői, szétforgácsoltan és egymással ellentétben élnek, másfelől viszont ezek az erők csak ezeknek az egyéneknek érintkezésében és összefüggésében valódi erők. Az egyik oldalon tehát a termelőerők teljessége áll, amelyek mintegy dologi alakot öltöttek és maguk az egyének számára már nem az egyének erői többé, hanem a magántulajdonéi, és ezért csak annyiban az egyének erői, amennyiben azok magántulajdonosok. Egyetlen korábbi korszakban sem öltöttek a termelőerők az egyének *mint* egyének érintkezésével szemben ennyire közömbös alakot, mert érintkezésük maga még korlátolt volt. A másik oldalon e termelőerőkkel szemben áll az egyének többsége, akiktől ezek az erők elszakadtak és akik így minden valóságos élettartalomtól megfosztva elvont egyénekké lettek, de akik ezáltal kerültek csak abba a helyzetbe, hogy *mint egyének* egymással összeköttetésbe lépjenek.

Az egyetlen összefüggés, amelyben a termelőerőkkel és saját létükkel még állanak, a munka, elvesztette náluk az ön-tevékenység minden látszatát és csak úgy tartja fenn életüket, hogy elnyomorítja azt. Míg a korábbi korszakokban az öntevékenységet és az anyagi élet termelését az választotta külön egy-

* Engels megjegyzése a lap szélén: Sismondi.

mástól, hogy különböző személyekre jutott és az anyagi élet termelése, az egyének korlátoltsága miatt, maga is még az öntevékenység alárendelt módjának számított, most a kettő annyira különválik, hogy az anyagi élet maga egyáltalán célként, ennek az anyagi életnek a termelése pedig a munka (amely az öntevékenységnek most egyedül lehetséges, de mint látjuk, negatív formája), eszközként jelenik meg.

Most tehát odáig jutott a dolog, hogy az egyéneknek a termelőerők meglévő teljességét (Totalitát) el kell sajátítaniuk, nemcsak azért, hogy öntevékenységüket kifejthessék, hanem már csak abból a célból is, hogy létüket egyáltalában biztosíthassák. Ezt az elsajátítást először is az elsajátítandó tárgy szabja meg — vagyis a teljességgé kifejlődött és csak egy egyetemes érintkezés keretében létező termelőerők. Ennek az elsajátításnak tehát már ebből a szempontból is a termelőerőknek és az érintkezésnek megfelelő, egyetemes jelleget kell öltenie. Ezeknek az erőknek az elsajátítása maga nem egyéb, mint az anyagi munkaeszközöknek megfelelő egyéni képességek kifejlesztése. A munkaeszközök teljességének elsajátítása már ezért is a képességek teljességének kifejlesztését jelenti magukban az egyénekben. Az elsajátítás továbbá függ az elsajátító egyénektől. Csakis a jelenkor minden öntevékenységből teljesen kizárt proletárjai képesek arra, hogy teljes, többé nem korlátolt öntevékenységüket, amely a termelőerők teljességének elsajátításából és a képességek teljességének ezzel feltételezett kifejlesztéséből áll, érvényre juttassák. Minden korábbi forradalmi elsajátítás korlátolt volt: olyan egyének, akiknek öntevékenységét korlátolt munkaeszköz és korlátolt érintkezés szorította határok közé, ezt a korlátolt munkaeszközt sajátították el és ezért csak újabb korlátoltsághoz jutottak el. Munkaeszközük tulajdonukká vált, de ők maguk továbbra is alá voltak vetve a munkamegosztásnak és saját munkaeszközüknek. Minden eddigi elsajátításnál az egyének tömege egyetlen munkaeszköznek maradt alávetve (subsumiert); amikor majd a proletárok sajátítanak el, a munkaeszközök tömegét minden egyes egyének, a tulajdont pedig valamennyiüknek kell alávetni. A modern egyetemes érintkezés nem is vehető másként alá az egyéneknek, csak úgy, hogy valamennyiüknek alávetik.

Az elsajátítás továbbá attól a módtól is függ, ahogyan azt végre kell hajtani. Csakis egyesülés útján hajtható végre, amely a proletariátus jellegénél fogva megint csak egyetemes lehet, és csakis forradalom útján, amelyben egyfelől megdöntik az eddigi termelési és érintkezési mód és társadalmi tagozódás hatalmát és

másfelől kifejlődik a proletariátus egyetemes jellege és az elsajátítás megvalósításához szükséges energiája, és amelyben a proletariátus leráz magáról mindent, ami eddigi társadalmi helyzetéből még hozzátapadt.

Csak ezen a fokon esik egybe az öntevékenység az anyagi étellel, ami megfelel az egyének teljes egyénekké való kifejlésének és minden spontaneitás (Naturwüchsigkeit) levételének és ekkor esik egybe a munka átalakulása öntevékenységgé és az eddig feltételektől megszabott érintkezés átalakulása az egyének mint olyanok érintkezésévé. Azzal, hogy az egyesült egyének az összes termelőerőket elsajátítják, a magántulajdon megszűnik. Míg az eddigi történelemben mindig egy sajátos feltétel tűnt esetlegesnek, most maga az egyének elkülönülése, kinek-kinek magánfoglalkozása maga vált esetlegessé.

A filozófusok azokat az egyéneket, akik nincsenek többé a munkamegosztásnak alávetve, „az ember” elnevezéssel eszményként képzelték el és az egész folyamatot, amelyet kifejtettünk, úgy fogták fel, mint „az ember” fejlődési folyamatát, úgyhogy az eddigi egyének helyére minden történelmi fokon „az embert” állították és őt tüntették fel a történelem hajtóerejének. Az egész történelmi folyamatot ilyenképpen „az ember” önelidegenülési folyamatként fogták fel, és ez lényegében onnan ered, hogy a korábbi fok egyéne helyére mindig a későbbi fejlődési fok átlag-egyénét állították, és a korábbi egyéneknek későbbi tudatot tulajdonítottak*. Ezzel a megfordítással, amely eleve elvonatkoztat az igazi feltételektől, vált lehetővé az, hogy az egész történelmet a tudat fejlődési folyamatává változtassák át.

Végül a kifejtett történelemfelfogásból még a következő eredményeket kapjuk: 1) a termelőerők fejlődésében bekövetkezik egy fok, amelyen olyan termelőerők és érintkezési eszközök jönnek létre, amelyek a fennálló viszonyok között csak bajt okoznak, amelyek többé nem termelő erők, hanem romboló erők (gép és pénz) — és, ami ezzel összefügg, létrejön egy osztály, amely a társadalom minden terhét kénytelen viselni, anélkül hogy előnyeit élvezné, amely a társadalomból kirekesztve valamennyi többi osztállyal a leghatározottabb ellentétbe kényszerül, olyan osztály, amely a társadalom összes tagjainak többségét alkotja és amelytől.

* Marx megjegyzése a lap szélén: Önelidegenülés.

kiindul az a tudat, hogy gyökeres forradalomra van szükség, a kommunista tudat, amely természetesen más osztályok soraiban is kialakulhat a szóbanforgó osztály helyzetének szemlélete alapján; 2) azok a feltételek, amelyekben belül bizonyos termelőerőket fel lehet használni, a társadalom egy meghatározott osztálya uralmának feltételei, amelynek társadalmi tulajdonából származó hatalma a mindenkori államformában ölt *praktikus-idealisztikus* kifejezést és ezért minden forradalmi harc egy eddig uralkodó osztály ellen irányul*; 3) minden eddigi forradalomban a tevékenység módja mindig érintetlen maradt, és csupán e tevékenység más elosztásáról, a munkának más személyek között való új felosztásáról volt szó, ezzel szemben a kommunista forradalom a tevékenység eddigi módja ellen irányul, a *munkát*** szünteti meg és az összes osztályok uralmát magukkal az osztályokkal együtt megsemmisíti, mert ezt a forradalmat az az osztály viszi véghez, amely a társadalomban már nem számít osztálynak, amelyet nem ismernek el osztálynak, amely már önmagában is minden osztálynak, nemzetnek stb. a mai társadalomban végbemenő felbomlását fejezi ki; és 4) mind ahhoz, hogy e kommunista tudatot tömegméretben hozzák létre, mind magának a dolognak megvalósításához az szükséges, hogy az emberek tömegméretben megváltozzanak, ami csakis a gyakorlati mozgalomban, *forradalomban* történhetik meg. A forradalom tehát nemcsak azért szükséges, mert az *uralkodó* osztályt nem lehet másként megdönteni, hanem azért is, mert a *megdöntő* osztály csak forradalomban juthat el odáig, hogy lerázza magáról a mult minden szennyét és képessé váljék az új társadalom megalapozására***.

* *Marx megjegyzése a lap szélén*: Az emberek érdekeltek a termelés mostani állapotának fenntartásában.

** *Atházva*: a tevékenység modern formáját, ...

*** *Atházva*: Mind Franciaország, mind Anglia és Németország valamennyi kommunistája már régen egyetért abban, hogy ez a forradalom szükséges, Szent Bruno viszont zavartalanul tovább álmodik és azt hiszi, hogy a „reális humanizmust” vagyis a kommunizmust csak azért állítják „a spiritualizmus helyére” (amelynek egyáltalán nincs is helye), hogy tiszteletben részesüljön. Akkor, álmodozik tovább, „elérkezik végre az üdvözülés, a föld mennyországgá s a mennyország a földdé változik”. (A hittudós még mindig nem tudja elfelejteni a mennyországot.) „Akkor öröm és boldogság zeng majd a mennyei harmóniákban öröktől örökké” (140. old.). A szent egyházatya nagyon fog csodálkozni, amikor az ítélet napja, amelyen mindez beteljesedik, felvirrad majd rá — a nap, amelynek hajnalpírja égő városok visszénye lesz az égen, amikor e „mennyei harmóniák” közt a Marseillaise és a Carmagnole zeng majd fülébe az elmaradhatatlan ágyúörgéssel együtt és a guillotine veri ehhez az ütemet; amikor az elvetemült „tömeg” Ca ira, Ca ira-t üvölt s az „öntudatot” a lámpavas segítségével függeszti fel. Szent

[C.] KOMMUNIZMUS. — MAGÁNAK AZ ÉRINTKEZÉSI FORMÁNAK A TERMELÉSE

A kommunizmus abban különbözik minden eddigi mozgalomtól, hogy felforgatja valamennyi eddigi termelési és érintkezési viszony alapját és elsősorban kezeli az összes természetszerű előfeltételeket tudatosan az eddigi emberek teremtményeiként, lehántja róluk a természetszerű jelleget és aláveti őket az egyesült egyének hatalmának. Berendezése ezért lényegileg gazdasági, ez egyesülés feltételeinek anyagi megteremtése; átváltoztatja a fennálló feltételeket az egyesülés feltételeivé. Éppen az a valóság, amelyet a kommunizmus teremt meg, a valódi alap ahhoz, hogy lehetlenné legyen minden olyan valóság, amely független az egyének akaratától, mert hiszen ez a valóság mégsem egyéb, mint az egyének eddigi érintkezésének terméke. A kommunisták tehát az eddigi termelés és érintkezés által teremtett feltételeket gyakorlatilag szervesen kezelik, anélkül azonban, hogy azt képelnék: az eddigi nemzedékek célja vagy rendeltetése az volt, hogy nekik anyagot szolgáltatassanak és anélkül hogy azt hinnék, hogy ezek a feltételek az őket megteremtő egyének számára szervesen voltak.

A különbség a között, ami az egyén személyiségéhez tartozik és a között, ami esetlegesen járul hozzá, nem fogalmi megkülön-

Brunónak semmi oka sincs arra, hogy gyönyörködtető képet fessen az „örömről és boldogságról öröktől örökké”. Lemondunk arról az élvezetről, hogy a priori megkonstruáljuk Szent Bruno ítéletnap magatartását. Azt is nehéz eldönteni, hogy miként kell majd felfogni a forradalmi proletárokat: mint „szubsztanciát”, mint „tömeget” amely meg akarja dönteni a kritikát, vagy mint a szellem „emanációját”, amely még híjával van a baueri gondolatok megemésztéséhez szükséges konzisztenciának.

böztetés, hanem történelmi tény. E megkülönböztetésnek különböző időkben más és más az értelme, például a rend az egyén számára a XVIII. században esetleges valami, és többé-kevésbé a család is az. Olyan megkülönböztetés ez, amelyet nem nekünk kell minden korra vonatkozóan megtennünk, hanem amelyet minden kor maga tesz meg a különböző elemek között, amelyeket adva talál éspedig nem a fogalom alapján, hanem az élet anyagi összeütközései kényszerítik erre. Az, ami a későbbi kor számára a korábbival ellentétben, tehát a korábbi kor által ráhagyott elemek között is véletlennek tűnik, az érintkezési forma, amely a termelőerők meghatározott fejlettségének felelt meg. A termelőerők viszonya az érintkezési formához nem más, mint az érintkezési forma viszonya az egyének ténykedéséhez vagy tevékenységéhez. (Ennek a tevékenységnek az alapformája természetesen az anyagi, amelytől minden más szellemi, politikai, vallási stb. forma függ. Az anyagi élet különböző alakulása persze mindig a már kifejlett szükségletektől függ és mind e szükségletek megteremtése, mind kielégítése maga is történelmi folyamat, amely nincs meg egyetlen birkánál vagy kutyánál sem (Stirner hajmeresztő főérve *adversus* hominem [az ember ellen]), bár mind a birkák, mind a kutyák mai alakjukban mindenesetre, anélkül hogy tehetnének róla, történelmi folyamat termékei. Azok a feltételek, amelyek között az egyének addig érintkeztek egymással, amíg az ellentmondás még nem következett be, egyéniségükhöz tartozó feltételek, és nem rajtuk kívülállóak, az egyedüli feltételek, amelyek mellett ezek a meghatározott viszonyok között létező meghatározott egyének anyagi életüket és azt, ami ezzel összefügg, termelhetik — tehát öntevékenységük feltételei és ez az öntevékenység termeli őket. Az a meghatározott feltétel, amely mellett termelnek, addig, amíg az ellentmondás még nem következett be, megfelel tehát valóságos függésüknek, egyoldalú létezésüknek, amelynek egyoldalúsága csak az ellentmondás bekövetkeztével mutatkozik meg, tehát csak a későbbi nemzedékek számára létezik. Akkor ez a feltétel véletlenszerű bilincsnak látszik és akkor annak tudatát, hogy bilincs, becsempészik a korábbi korszakba is.

E különböző feltételek, amelyek először az öntevékenység feltételeinek, később bilincseinek látszanak, az egész történelmi fejlődésben az érintkezési formák összefüggő láncát alkotják, amelyek összefüggése abban áll, hogy a régi, bilincssé vált érintkezési forma helyére új, a fejlettebb termelőerőknek és ezzel az egyének haladottabb öntevékenységének megfelelő érintkezési formát állítanak, amely azután megint bilincssé válik és akkor

más lép helyébe. Minthogy ezek a feltételek minden fokon megfelelnek a termelőerők egyidejű fejlettségének, történetünk egyúttal a fejlődő és minden új nemzedék által átvett termelőerők története és ezzel maguk az egyének erői fejlődésének története.

Minthogy ez a fejlődés spontán módon folyik le, azaz nincs alávetve szabadon egyesült egyének együttes tervének, különböző helyekből, törzsekből, nemzetekből, munkaágakból stb. indul ki, amelyek mindegyike eleinte a többitől függetlenül fejlődik és csak fokozatosan lép kapcsolatba a többivel. Továbbá csak nagyon lassan halad előre; a különböző fokokat és érdekeket sohasem küzdi le teljesen, hanem csupán aláveti a győző érdeknek, amely mellett azok még évszázadokig tovább tengetik életüket. Ebből következik, hogy az egyéneknek még egy nemzeten belül is — még ha vagyoni viszonyaikat figyelmen kívül hagyjuk is — egészen különböző a fejlődése és hogy egy korábbi érdek, amelynek sajátos érintkezési formáját már kiszorította egy későbbi érdekhez tartozó forma, még sokáig megtartja hagyományos hatalmát az egyénekkel szemben önállósult látszólagos közösségben (állam, jog), s ezt a hatalmat végeredményben csakis forradalom által lehet megtörni. Ezzel magyarázható az is, hogy egyes pontokat illetően, amelyek általánosabb megfogalmazást tesznek lehetővé, miért tűnhet a tudat néha előrehaladottnak, mint az ugyanazon időből való empirikus viszonyok, úgyhogy egy későbbi kor harcaiban korábbi teoretikusokra mint tekintélyekre lehet támaszkodni.

Ezzel szemben olyan országokban, amelyek, mint Észak-Amerika, már fejlett történelmi korszakban kezdik pályájukat, a fejlődés igen gyorsan halad előre. Az ilyen országok számára nincsenek más természetadta előfeltételek, csak azok az egyének, akik ott letelepednek és akiket erre a letelepedésre a régi országok szükségleteiknek meg nem felelő érintkezési formái bírtak rá. Az ilyen országok tehát a régi országok leghaladottabb egyéneivel és ennél fogva ezeknek az egyéneknek megfelelő legfejlettebb érintkezési formával indulnak el, mielőtt még ez az érintkezési forma a régi országokban érvényre tud jutni*. Ez vonatkozik minden gyarmatra, ha nem pusztán katonai vagy kereskedelmi állomások.

* A különböző nemzetek egyéneinek személyes energiája — németek és amerikaiak — energia pusztán faji keresztezés következtében — innen a németek bárgyúsága; Franciaországban, Angliában stb. idegen népek egy már fejlett talajra, Amerikában teljesen új talajra átültetve, Németországban viszont az eredeti lakosság nem mozdult a helyéről.

Példa erre Karthago, a görög gyarmatok és Izland a XI. és XII. században. Hasonló a helyzet a hódításnál, amikor a meghódított országba egy más talajon kifejlődött érintkezési formát készen visznek át. Hazájában még korábbi korszakokból eredő érdekek és viszonyok gátolták, itt azonban teljesen és akadálytalanul lehet és kell megvalósítani, már csak azért is, hogy a hódítóknak tartós hatalmat biztosítson. (Anglia és Nápoly a normann hódítás után, amikor a hűbéri szervezet legtökéletesebb formáját kapták.)

A történelem minden összeütközésének eredete tehát, a mi felfogásunk szerint, a termelőerők és az érintkezési forma közötti ellentmondásban rejlik. Egyébként ahhoz, hogy ez az ellentmondás egy országban összeütközésekhez vezessen, nem szükséges, hogy magában ebben az országban éleződjen ki. A kiszélesedett nemzetközi érintkezés által előidézett konkurrenca az iparilag fejlettebb országokkal elegendő ahhoz, hogy kevésbé fejlett iparú országokban is hasonló ellentmondást hozzon létre (például Németországban a lappangó proletariátust az angol iparral való konkurrenca hozta felszínre).

A termelőerők és az érintkezési forma közötti ellentmondásnak, amely, mint láttuk, az eddigi történelemben már többször előfordult, anélkül azonban, hogy annak alapját veszélyeztette volna, mindannyiszor forradalomban kellett kirombannia, amelynek során különböző mellékformákat öltött, mint különböző osztályok összeütközéseinek összessége, mint a tudat ellentmondása, eszmék küzdelme stb., politikai harc stb. Mármost korlátolt szemszögből ítélve ki lehet ragadni e mellékformák egyikét és e forradalmak alapjának lehet tekinteni, ami annál könnyebb, mert azoknak az egyéneknek, akiktől a forradalmak kiindultak, műveltségi fokuknak és a történelmi fejlődés fokának megfelelően maguknak is illúziók voltak saját tevékenységük felől.

Azt, hogy a személyi hatalmak (viszonyok) a munkamegosztás következtében dologi hatalmakká alakulnak át, nem lehet azáltal ismét megszüntetni, hogy az erről alkotott általános fogalmat kiverjük a fejünkből, hanem csak azáltal, hogy az egyének megint uralmuk alá vetik ezeket a dologi hatalmakat és megszüntetik a munkamegosztást*. Ez nem lehetséges a közösség nélkül. Csak a többiekkel való közösségben kapja meg az egyén az esz-

* Engels megjegyzése a lap szélén: (Feuerbach: Lét és lényeg.)

közöket ahhoz, hogy képességeit minden irányban kifejlessze, tehát csak a közösségben válik lehetővé a személyes szabadság. A közösség eddigi pótlékaiban, az államban stb. a személyes szabadság csakis az uralkodó osztály viszonyai között fejlődött egyének számára létezett és csak annyiban, amennyiben ennek az osztálynak az egyénei voltak. Az a látszólagos közösség, amelyben eddig az egyének egyesültek, mindig önállósította magát velük szemben és minthogy egy osztálynak egy másik elleni egyesülése volt, a leigázott osztály számára nemcsak teljesen illuzórius közösséget, hanem egyúttal új bilincset is jelentett. Az igazi közösségben az egyének társulásukban és társulásuk által egyúttal szabadságukat is elnyerik.

Az egész eddigi fejtegetésből kitűnik, hogy az a közösségi viszony, amelybe egy osztály egyénei beléptek, és amelyet a kívülállókkal szemben fennálló közös érdekeik szabtak meg, mindig olyan közösség volt, amelybe ezek az egyének csak mint átlagegyének tartoztak bele, csak annyira, amennyire osztályuk létfeltételeiben éltek, olyan viszony, amelyben nem mint egyéneknek, hanem mint az osztály tagjainak volt részük. A forradalmi proletárok közösségénél viszont, akik a saját létfeltételeiket és a társadalom minden tagjának létfeltételeit ellenőrzésük alá vonják, éppen megfordítva áll a dolog: ebben a közösségben az egyének mint egyének vesznek részt. Éppen az egyéneknek ez az egyesülése (természetesen a most kifejlődött termelőerőket feltételezve) helyezi ellenőrzésük alá az egyének szabad fejlődésének és mozgásának feltételeit, azokat a feltételeket, amelyek eddig a véletlenre voltak bízva és az egyes egyénekkel szemben — éppen annak következtében, hogy mint egyének különváltak, hogy olyan egyesülésre kényszerültek, amely a munkamegosztással adódott és különválásuk folytán számukra idegen kötelekké vált — önállósultak. Az eddigi egyesülés csupán ezekre a feltételekre vonatkozó (semmiesetre sem önkéntes, mint ahogyan pl. a „Contrat social” ábrázolja, hanem szükségszerű) megegyezés volt (hasonlítunk össze pl. az északamerikai állam kialakulását és a délamerikai köztársaságokat), amely feltételeken belül azután az egyének a véletlen kegyére voltak utalva. Ezt a jogot, hogy bizonyos feltételek mellett zavartalanul örülhettek a véletlennek, nevezték eddig személyes szabadságnak.

Ezek a létfeltételek természetesen csak a mindenkori termelőerők és érintkezési formák.

Ha az egyéneknek ezt a történelmileg egymást követő rendek és osztályok közös létfeltételeiben és az ezek által rájuk erőszakolt

általános képzetekben való fejlődését *filozófiai szempontból* vizsgáljuk, akkor persze könnyen elhithetjük magunkkal, hogy ezekben az egyénekben a nem vagy „az ember” fejlődött ki, vagy hogy ők fejlesztették ki „az embert”. Olyan tévhit ez, mellyel néhányszor alaposan arculcsapják a történelmet*. Így azután ezeket a különböző rendeket és osztályokat az általános kifejezés sajátos módosulásaiként, a nem alfajaiként, „az ember” fejlődési szakaszaiként foghatjuk fel.

Az egyéneknek ez a bizonyos osztályokba való besorolása csak akkor szüntethető meg, amikor egy olyan osztály jön létre, melynek az uralkodó osztállyal szemben már nem külön osztályérdeket kell érvényre juttatnia.

Az egyének mindig önmagukból indultak ki, de természetesen adott történeti feltételeiken és viszonyaikon belül, nempedig az ideológusok „tisztá” egyénéből. De a történelmi fejlődés folyamán és éppen a társadalmi viszonyoknak a munkamegosztáson belül elkerülhetetlen önállósulása következtében különbség ütkezik ki minden egyén életében azáltal, hogy ez az élet egyrészt személyes jellegű, másrészt azonban valamelyik munkaágnak és az ahhoz tartozó feltételeknek van alárendelve. (Ez nem úgy értendő, hogy például a járadékos, a tőkés stb. nem személyek többé, hanem úgy, hogy személyiségüknek pontosan meghatározott osztályviszonyok a feltételei és meghatározói és a különbség csak más osztállyal szemben ütkezik ki, saját maguk számára csak olyankor, ha csődbe jutnak.) A rendben (méginkább a törzsben) ez még el van rejtve, például a nemes mindig nemes marad, a közember (roturier) mindig közember, függetlenül egyéb körülményeitől; ez egyéniségétől elválaszthatatlan minőség. A személyiséggel bíró egyén különbözősége az osztályegyéntől, az életfeltételek esetlegessége az egyén számára, csupán annak az osztálynak a fellépésével kezdődik, amely maga is a burzsoázia terméke. Csak az egyének egymás között folyó konkurrenciája és küzdelme teremti meg és fejleszti ki ezt az esetlegességet, mint olyat. Ezért a burzsoá uralom alatt az egyének szabadabbaknak képzelik magukat, mint régebben,

* Az a Szent Maxnál gyakran felbukkanó tétel, hogy mindenki az állam által vált azzá, ami, alapjában véve azonos azzal, hogy a burzsoá csupán egy példánya a burzsoánemnek; olyan tétel, amely azt feltételezi, hogy a burzsoá osztály már az őt alkotó egyének előtt létezett¹.

¹ Marx megjegyzése a lap szélén: A filozófusok szerint az osztály előbb létezett.

mert életfeltételeik számukra esetlegesek. A valóságban persze kevésbé szabadok, mert jobban alá vannak vetve dologi hatalomnak. A rendtől való különbözőség különösen a burzsoáziának a proletariátussal szemben való ellentétéből világlik ki. Midőn a városi polgárok rendje, a testületek stb. a vidéki nemességgel szemben kifejlődtek, létfeltételük, az ingóvagyon és a kézművesmunka — amelyek rejtett formában megvoltak már a hűbéri kötelekből való kiválásuk előtt is —, mint valami pozitívum jelent meg, amelyet a hűbéri földtulajdonnal szemben érvényesítettek és ezért először — a maga módján — szintén csak a hűbéri formát vette fel. Igaz, hogy a szökött jobbágyok eddigi jobbágyságukat személyükre nézve esetleges valaminek tekintették. Ezzel azonban csak ugyanazt tették, amit minden osztály megtesz, amely bilincseitől megszabadítja magát, és azonfelül nem is osztályként, hanem egyenként szabadították fel magukat. Továbbá nem is léptek ki a rendiség keretéből, hanem csupán új rendet alkottak és eddigi munkamódjukat új helyzetükben is megtartották és tovább kiképezték, azáltal hogy megszabadították az eddigi, elért fejlődésüknek többé meg nem felelő bilincsektől*.

A proletárok számára viszont saját életfeltételük, a munka és vele a mai társadalom valamennyi létfeltétele esetlegessé vált, ezeket a feltételeket az egyes proletárok nem tudják ellenőrizni és ellenőrzésüket semmiféle társadalmi szervezet sem teheti lehetővé számukra, az egyes proletár személyisége és reakényszerített életfeltétele — a munka — közötti ellentmondás pedig saját maga előtt is nyilvánvalóvá válik, különösen mert már ifjúságától kezdve feláldozták és mert nincs meg az a lehetősége, hogy saját osztályán belül olyan feltételek közé jusson, amelyek a másik osztályba viszik át.

Míg tehát a szökött jobbágyok csak már meglévő létfeltételeiket akarták szabadon kifejleszteni és érvényre juttatni és ezért végeredményben csak a szabad munkáig jutottak el, addig a

* N. B. Nem szabad megfeledkezni arról, hogy már a jobbágyok létszükséglete és a nagyüzemű gazdálkodás lehetlensége, ami azt eredményezte, hogy a birtokrészeket felosztották a jobbágyok között, a jobbágy kötelezettségeit hűbérurával szemben igen hamar a természetbeni szolgáltatások és robot átlagára csökkentette. Ez lehetővé tette a jobbágyoknak, hogy ingóvagyonot halmozzon fel, megkönnyítette szökését urának birtokáról és reményt adott neki arra, hogy mint városi polgár boldogulni fog; fokozatokat is hozott létre a jobbágyok között, úgyhogy a szökött jobbágyok már félig polgárok. Ugyancsak világos az is, hogy azoknak a jobbágyoknak, akik jártasak voltak valamely mesterségben, a legjobb esélyeik voltak arra, hogy ingóvagyonot szerezzenek.

proletároknak, hogy személyiségüket érvényre juttassák, saját eddigi létfeltételüket, a munkát — amely egyúttal az egész eddigi társadalom létfeltétele — kell megszüntetniök. Ennélfogva szöges ellentétben állanak azzal a formával is, amelyben a társadalom egyénei eddig magukat összességükben kifejezték, az állammal, és ahhoz, hogy személyiségüket érvényre juttassák, le kell rombolniok az államot.